

Četiri pisma Franje Račkoga Ivanu Mažuraniću 1863.–1874. godine

TOMISLAV MARKUS

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor donosi četiri pisma hrvatskog političara, svećenika i historičara Franje Račkog hrvatskom političaru Ivanu Mažuraniću u razdoblju 1863.–1874. godine, u kojima se govori o aktualnim školsko-prosvjetnim i kulturno-jezičnim pitanjima u tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj.

Franjo Rački (Fužine, 25. rujna 1828. – Zagreb, 13. veljače 1894.) studirao je filozofiju u Senju, a teologiju u Beču, gdje je iz nje i doktorirao 1855. U Senju je 1852. zaređen za svećenika i do 1857. predaje u senjskom sjemeništu crkvenu povijest i kanonsko pravo. Boravi u Rimu 1857.–1860. kao kanonik u Zavodu sv. Jeronima. Zemaljski je školski nadzornik u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1863.–1867., urednik, s Josipom Torbarom i Vatroslavom Jagićem, časopisa *Književnik* 1864.–1866., prvi predsjednik Jugoslavenske (danas: Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti, te kanonik zagrebačkoga Kaptola od 1877. Uredio je 26 svezaka *Starina JAZU* za objavljivanje izvorne građe. Objavio je zbirke izvora o zrinsko-frankopanskoj uroti, seljačkoj buni 1873. i razdoblju hrvatske narodne dinastije do kraja XI. stoljeća (*Dokumenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia*, 1877.). Važnija su mu historiografska djela: *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolor* (1859.), *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie* (1861.), *Rieka prema Hrvatskoj* (1867.), *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV vieka* (1868.), *Borba južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI vieku* (1873.–5.), *Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije* (1876.), *Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885 godine* (1885.) i *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII vijeka* (1894.).

Ivan Mažuranić (Novi Vinodolski, 18. kolovoza 1814. – Zagreb, 4. kolovoza 1890.) završio je zagrebačku Akademiju 1838., a 1840. otvorio je advokatsku kancelariju u Karlovcu 1840. Objavljuje 1846. poznati ep *Smrt Smail-age Čengićića*. Imenovan je 1850. generalnim prokuratorom za civilnu Hrvatsku i Slavoniju, a zatim postaje državni nadodvjetnik. Potkraj 1860. imenovan je predsjednikom Hrvatskoga dvorskog dikasterija, 1862.–1865. kancelar

je Hrvatske dvorske kancelarije, a 1873.–1880. hrvatski ban. Posljednji je put biran u Sabor Hrvatske 1887. kao kandidat Neodvisne narodne stranke.

F. Rački i I. Mažuranić ostavili su iza sebe opsežnu korespondenciju, ali međusobno se nisu intenzivnije dopisivali. Jedan od razloga je svakako dugogodišnje isto mjesto prebivanja (Zagreb) i mogućnost usmene komunikacije. Često nisu bili bliski ni po političkim pogledima, kao ni u shvaćanjima određenih pitanja u području školstva, prosvjete i jezika. Ovdje iznesena pisma Račkog Mažuraniću govore o nekim značajnim pitanjima iz kulturnog i prosvjetnog života Banske (civilne) Hrvatske i Slavonije 60-ih i 70-ih godina XIX. stoljeća. Originalni jezik i pravopis pisama u potpunosti je poštovan, samo što su potcrtana mjesta, istaknuta kurzivom.

I.

Franjo Rački moli kancelara Ivana Mažuranića za provođenje mjera, kojima bi se poboljšao teški financijski položaj školskih učitelja i osigurao samostalnjiji rad školskih nadzornika u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Zagreb, 28. svibnja 1863.

*Preuzvišeni gospodine!*¹

Imalo je već stignuti u Beč moje izvjestje s prijedlogom o iztrazi proti Viekoslavu Golubu.² Ja se usudjujem ovim privatnim putem Vašoj preuzvišenosti preporučiti taj predlog, pošto je on podoban i zakonu zadovoljiti i okrivljenika sačuvati od konačne propasti, te neodtrgnuti ga posvema iz naših rukuh – što bi uz toliku oskudicu učiteljskih silah po naše zavode bilo od velike štete. On je za časak izgubljen čovjek; ali na Rieci bi se oporavio.

Usudjujem se takodjer istim putem preporučiti čim skorije riešenje od davna potaknuta pitanja o povećanu učiteljskih platjah na ovdiešnjoj višjoj realci. Ako to riešenje brzo nadojde, bojim se, da će taj zavod, koi se počeo liepše razvijati, jako postradati; jer valjaniji učitelji uvijek vriebaju, kako će odmaknuti na bolja miesta. Tako četvorica njih moli se na Rakovačku realku i te bi jih mogla samo nada ovdje pridržati, da će jim se sudbina do skora poboljšati. Ako oni odavle otidu, nebi nam ino preostalo, van ili realku zatvoriti, ili inostrance, neviešte našem jeziku, amo pozvati; jer lučbara³ i prirodopisca, u ko-

¹ Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu (dalje: NSB), Korespondencija Ivana Mažuranića (KIM), R 5844/b-1. Najveći dio ovog pisma objavio je Ivan Erceg, *Djelatnost Dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji*, u: *Zbornik Histrorijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2, Zagreb, 1959., 271–272. Ovdje se ponovno objavljuje, jer čini cjelinu s ostalim pismima iz ove zbirke po sadržaju i fondu, gdje se nalazi.

² Vjekoslav Golub (1819.–1891.) – gimnazijski profesor; direktor osječke gimnazije u prvoj polovici 60-ih godina.

³ Lučba – kemija.

liko mi je poznato, medj našinci neimamo. I to je velika nevolja, što su nam tako skromna učevna sredstva, da neimamo više kandidatah za prirodoslovne znanosti. Realke bi nam bile potrebne bar u svakom povećem miestu, mi nismo u stanju ni obstojeće dobrimi silami obskrbiti, a naraštaj će nam kasno dospjeti uz tako malen broj kandidatah, osobito za prirodoslovne i tehničke struke. S druge strane, ako i u tih zavodih nebudemo napredovali, promet, obrt i trgovina preći će u tuđe ruke, kako je već i sada u njihovih s veće česti; pa onda na čast nam željeznice i brodnice rieke. – S toga preporučam, da bi se čim prije riešio predlog o pripravnom učiteljištu kod ovdiešnje višje realke za kandidate nižjih realkah. Bivši u Vukovaru hteo sam potaknuti pitanje, da se ondje ustroji nižja relka – ali obzirom na slabu tamošnju glavnu učionu i obzirom što ni sadanje realke nemožemo popuniti učiteljskimi silami, moradoh odustati od svoje nakane. Dotaknuo sam pitanje, da se u Osieku nižja realka, koju bi rado građ utemeljiti, spoji s nižjom gimnazijom; što će se na skoro visokoj kr. dvorskoj kancelariji podnesti.

U obće vidim, da bi trebalo koješta popuniti u naših zavodih, a mnogo toga na novo uvesti. Tako n.p. trebalo bi preparandije *posvema* preustrojiti, inače nećemo imati mnogo realne koristi od naših nižjih učionah; trebalo bi nedieljne učione urediti, pa shodne knjige obzirom na obrt (za varoši i trgovišta) i ratarstvo (za sela) sastaviti i izdati. Ali sve to ići će jako polagano ili nikako uz naša sredstva i *uz takovo ustrojenje školske oblasti* kod kr. namiest. vieća. čujem, da će se do skoro imenovati drugi školski nadzornik; meni će biti to milo s gledišta vlastite udobnosti; ali stvari neće se nipošto koristiti ili samo u toliko, što u II odsieku kr. vieća biti će tada jedan *koncipista* više. Opetujem jedan *koncipista* više; jer sada školski nadzornik piše dekrete za imenovane učitelje, sastavlja odgovore na duhovne stolove i izviestjuje o strogo didaktičkih školskih poslovih u siednicah. S malenkostmi obršen, s pisarijom, koju bi mogo obaviti valjani praktikant, obteretjen, nemože pomisliti na poboljšanje i usavršivanje našega školstva. Uprav to je nevolje kod sadanjega namiest. vieća u obće, što glave pojedinih odsiekah moraju biti perovodje; te jim najmanje ostaje vremena za ono, što bi po svom zvanju raditi imali.

Ja ovdie negovorim sebe radi, jer kada bi mi stalo do nerada, to bi se veselio drugomu školskomu nadzorniku; jer bi neki poslovi njemu pripali, a meni opet lakše. Nu ovdie radi se o napredku našega naroda, o razvitku naših učilištah. Uz ovaj pako organizam školske oblasti moramo biti zadovoljni, da sačuvamo ono, što smo primili god. 1860. iz drugih rukuh. Dok su školski savietnici primali samo naredbe od ministarstva nastave, dotle ovaj ustroj mogô je biti prekrasan. S toga ili bi trebalo kod kr. dvorske kancelarije ustrojiti kakovo školsko vieće, ili preustrojiti zavod nadzornikah kod kr. namiest. vieća, da zemaljska školska oblast uzmogne izradjivati i podnašati dvorskoj kancelariji predloge o razvitku naše javne nastave.

Posljednje nemože se izvesti, dokle god školski nadzornici nebudu imali samostalnjiji dielokrug kod kr. vieća t.j. dok nebudu u svom dielokruhu neodvisni od tako zvanoga »Unterichsreferenta« (sada tajnika Mihalića), upravo ko što je ini savjetnik u svojoj struci neodvisan od drugoga. Nadzornik drži se za najmladjega savietnika, ali on u bitnosti nije savjetnik kr. vieća, jer mu je

djelokrug i vlast mnogo užja. Zatim trebalo bi nadzorniku podčiniti i kr. pravoslavnu akademiju; ili ako budu dva nadzornika, jedan imao bi nadzirati i srednja, drugi niža učilišta. Napokon imao bi se preustrojiti školski odbor s dielokrugom strogo didaktičkim a glasom dakako savietujućim.

Preuzvišeni gospodine! Ove promjene dale bi se izvesti administrativnim putem bez povriede budućega zakonarstva. Ali tim putem teško će se oživotvoriti: ako sama kr. dvorska kancelarija kr. namiestničkom vieću unapred nenaznači gorepomenutih načelah, koja bi imala vladati u dotičnoj osnovi o dielokrugu šk. nadzornikah, štono ju ista kr. dvorska kancelarija tražila je od kr. vieća u odpisu nanj. upravljenom prigodom moga naimenovanja.

Iz rečenih razlogah još sada leži u nas osnova odborom izradjena o jugoslovenskom sveučilištu.⁴

Ciena od 20.000 fr naznačena odborom za šafarikovu⁵ knjižnicu svakako je pregolema. Dobro će se platiti i sa 8–10.000 fr; dotični predlozi podnest će se odavle ovih danah.

Uzeo sam si ovu slobodu privatnim pismom uteći se k rodoljubju Vaše preuzvišenosti, od koje se najviše nadamo pomoći našemu u svakom obziru zaostalu narodu.

Izručujuć se u zaštitu Vaše preuzvišenosti ostajem
U Zagrebu 28. Svibnja 1863. prepokorni *Franjo Rački*.

II.

Franjo Rački zalaže se za stvaranje jedinstvenog pravopisa u Hrvatskoj i Slavoniji, tako da se službeni pravopis u školama približi pravopisu u književnom stvaralaštvu.

Zagreb, 22. listopada 1864.

*Preuzvišeni gospodine!*⁶

Ovih dana, kada je Vaša preuzvišenost ovdje bila, tražio sam priliku, nebi li na koj način sreću imao duže porazgovoriti se s Vašom preuzvišenosti. Nu buduć je Vaša preuzvišenost obkoljena bila mnogo znatnijimi osobami i mnogo važnijega imala posla, minula me je ta sreća.

I ovo je uzrok tomu dopisu, koga može bit neće Vaša preuzvišenost od sebe odbiti; već će dobrotu imati pročitati ga i po okolnosti uvažiti.

Radi se o pravopisu.

⁴ Osnovu o »jugoslovenskom sveučilištu«, otvorenom 1874. pod nazivom Zagrebačko sveučilište Franje Josipa, izradio je odbor Sabora Hrvatske 1861. (usp. *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., I.*, ur. Dragutin Kušlan i Mirko Šuhaj, Zagreb, 1862., čl. LXXXIV/str. 87–101 /dalje: *Spisi I./*).

⁵ Pavel Josef Šafařík (1795.–1861.) – slovački filolog i historičar.

⁶ NSB, KIM, R 5844/b-2.

Ali prije nego o njem nekoliko rieči progovorim, imam uvjeriti Vaše preuzvišenost, da IV svezak »Književnika«,⁷ koj će za koj dan izići nije moglo odjenuti se drugim pravopisom, nego li onim, kojim bijaše pisan u prošlih svezkih. S toga svojom svećeničkom riečju uvjeravam Vašu preuzvišenost, da taj čin nemože se tumačiti prkosom proti višjoj oblasti već književnom dosljednosti, od koje na *kraju knjige* nije moglo ni smielo uredništvo odstupiti; nu da će uredništvo budućim svezkom inače odrediti, ako »Književnik« buduće godine nepropadne, čega se radi takovih sukoba veoma plašim. Ja bar lasno⁸ da ću odstupiti od uredništva, te možebit samo u tišini moje sobice raditi na hrvatskoj poviesti a javno djelovanje odgoditi na sretnija i bolja vremena, ako ova ikada doživim. Izkustvom ovih dviju godina osviedočih se, da u nas književna radnja samo trnovim viencem uradja, te da se ono, što se u drugih narodah zaslugom zove i nagradjuje, u nas priekim okom gleda. U nas su barem oni mirniji, koji se knjigom nebave.

Dopustit će Vaša preuzvišenost, da odmah ovjđe u kratko napomenem odnošaj uredništva »Književnikova« naprama pravopisu.

Vašoj preuzvišenosti, koja je malo ne od početka sudjelovala na polju književnom, netreba pripoviedati poviesti našega hrvatskoga pravopisa. Nu to stoji, da su se u onaj prvobitni pravopis počele uvadjati njeke promjene, koje mogu neki reformami zvati, počam od god. 1849–50., da se imenito poluglas a pred *r*-om počeo izpuštati i *ь* raztvarati u *ie* i *je*, počem se razriečje jekavsko odabrlo za književno; pa kada bi naši predci bili znali, da će *ě*, *ie* i *je* nam činiti tolikih nepravilika, tko znade, nebi li se nas radi sklonuli, da poput većine Srba prihvate *ekavsko* ili *sriemsko* razriečje?

Ove nove promjene uredio je Šulek,⁹ s toga taj pravopis neki zovu Šulekovim pravopisom. Što je prvobitni pravopis tu fazu prošo, nije čudo. Naši književnici od god. 1835 udesili su latinski pravopis prema hrvatskom glasoslovju poprimivši grafički dio od Čeha i Poljaka; nije jim dakle zamjere, što su latinska pismena za hrvatske glasove, kojih ni latinski jezik ni pravopis neima, upravo tako priredili, kako su najbolje znali i umieli; što su n.p. mukli *e* pred *r*-om naznačili naglaskom, koj po svojoj naravi taj *e* potencira miesto da ga deprimira, te tako znakom naglaska naznačili, da se *e* neima izgovarati, što je da kako proti naravi naglaska u svih pravopisih, te n.p. Sančez bi se čudio, da mu tko kaže, da se *è* nesmie čuti, dočim u njega se tj upravo čuje (*père*) a neglašen *e* nečuje se nikada; što su nadalje naši inače veli zaslužni književnici,

⁷ Časopis *Književnik* izlazio je u Zagrebu 1864.–1866. pod uredništvom F. Račkoga, Josipa Torbara i Vatroslava Jagića kao dokaz da je hrvatska kultura dovoljno intelektualno zrela za otvaranje Akademije znanosti i umjetnosti, čija je pravila također izradio odbor Sabora Hrvatske 1861. (usp. *Spisi I.*, XLVIII./44–52).

⁸ Lasno – lako.

⁹ Bogoslav Šulek (1816.–1895.) – hrvatski publicist, književnik i jezikoslovac slovačkog porijekla. Doselio se u Hrvatsku 1838. i kasnije postao urednik poznatih listova, poput *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih*, *Slavenskog juga* i *Gospodarskog lista*. Objavio je više povijesnih dokumenata vezanih uz hrvatsku državnost, nekoliko rječnika, vojnu terminologiju za hrvatsko domobranstvo, te radove iz botanike, šumarstva i svilarstva.

da se *ь* pokrije i maskira, uveli *i*, nepazeć na to, da imade naš latinski pravopis i onako već dosta diakritičkih znakova, da je prednost svakoga pravopisa kada glasove čim točnije označuje, i kada sastavljene glasove raztvara; nisu napokon znali, da će se i tim maskiranim *e*-om upravo taka zloraba tjerati kako bez *ě* pred *r*-om, sa *ie* i *je*, *ć* i *tj* ili ne. Isto valja za krajinu,¹⁰ gdje u tamošnjih srednjih učilištih takodjer ništa neuče hrvatski izim jezika. Za te učione bilo bi možebit' laglje, buduć je načelu zemaljske uprave krajiške ista osoba, koja je na čelu gradjanske uprave t.j. svietli ban.¹¹ Kamo sreće, da se krajiške učione poviere upravi naših oblasti; ili bar da svietli ban uznastoji za tamošnje gimnazije i realke izposlovati našem jeziku veći djelokrug. U tom smieru mogla bi Vaša preuzvišenost možebit' djelovati na svietlog bana. Bar u duševnom životu mogo bi se pripravljati onaj doticaj med kćerju i materom,¹² kog obeća nam njegovo veličanstvo.¹³

Mislim dakle da uvedene školske knjige jednakim pravopisom u učione nepodležee oblasti naših vlastih nedaju nam velika jemstva za narodno jedinstvo na polju književnom, jer od volje tih oblasti uvijek odvisi uvesti takove ili onakove knjige. Ovo valja osobito za Ugarsku, dočim u Dalmaciji i krajinu narodni život paralelno razvija se s napredkom u gradjanskoj Hrvatskoj i Slavoniji. S toga n.p. biva da »narodni list« u Zadru¹⁴ i svi narodni pisci u Dalmaciji faktično pišu Šulkovim pravopisom; pa meni nije poznata knjiga pisana u novije doba u Dalmaciji, koja bi bila pisana školskim pravopisom. U Dalmaciji osobito neljube *ě*, te ga ili raztvoraju, tako svi rodoljubivi pisci, ili pišu *ikavštinom* tako Kuzmanić¹⁵ s glasnikom Dalmatinskim.

Vaša preuzvišenost! ovdje se neradi, što je bolje što li gore; i oni koji izostavljaju *e* pred *r*-om imaju svojih razloga, kako jih imadu i oni, koji ga pišu, *ě* može se braniti kano i *ie* i *je*; ali ovdje se radi o tom da se konstatiraju fakta, da se uvidi, kako se je novi pravopis razširio u narodu hrvatskom, dok je školski bio uslied uvedene njemštine ograničen na jeditu hrvatsku slovnici i čitanku. Novi pravopis faktično je megdan održao nad starijim, pridržavši jedan te isti grafički temelj. Novim pravopisom pišu se svi časopisi u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (osim jedinih »narod. novinah«),¹⁶ pišu se sve neškolske knjige, njim pišu u službi svi duhovni stolovi, dočim naše oblasti nesluže se ni jednim ni drugim itd.

Gdje se radi o slozi izmedj dviju nesuglasnih elementa, ja bi reko: da će se ta sloga prie i laglje postići, ako se *brojem* slabiji pridruži jačemu t.j. u ovom

¹⁰ Vojna granica. Ovdje se vjerojatno misli na područje vojne Hrvatske i Slavonijel.

¹¹ Tada je ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Josip Šokčević (1860-1867.).

¹² Tj. vojne i civilne Hrvatske i Slavonije.

¹³ Kralj Franz Joseph I. (1830.-1916., vl. od 1848. do smrti).

¹⁴ *Zadarski Il Nazionale (Narodni list)* izlazi od 1862. na talijanskom s dodatkom na hrvatskom jeziku, a od 1869. pretežno na hrvatskom kao glasilo dalmatinske Narodne stranke.

¹⁵ Ante Kuzmanić (1807.-1879.) - dalmatinski publicist; urednik, s prekidom, *Zore dalmatinske* 1844.-1849., a 60-ih godina službenog *Glasnika dalmatinskog*.

¹⁶ *Zagrebačke Narodne novine*, službeni list civilne Hrvatske i Slavonije.

slučaju, ako se učiona pridruži javnomu životu. Da kako, primietit ć se ovdje: ta izvan škole nepišu svi jednako. Ali svi se slažu upravo u onih elementih, u kojih se škola razlikuje od života.

Ali da stvar ne zatežem – evo kako bi se moglo doći do podpuna jedinstva.

Škola imala bi učiniti kompromis sa životom. Ono što je izvan nje zavlado, dokle je u njoj tudjinstvo gospodovalo, i što je znanost priznala, imala bi učiona prihvatiti; ondje gdje je život možebit predaleko išo, imala bi ga škola stisnuti u svoje granice. Ili da se izrazim in »concreto«: po mojem mnienju neka i škola odbaci mukli *e* pred *r*-om, neka ona raztvori *i* u *ie* i *je*, a ona neka život t.j. vanjski pravopis stisne u granice strožije etimologije, u koliko ova provesti dade. Škola bi dakle učinila koncesiju u dvih točkah, a za tu koncesiju postala bi regulatorom nutrnjega ustroja našega jezika.

Evo preuzvišeni gospodine! kako bi se po mojem mnienju jedinstvo u pravopisu izvesti moglo bar za bližu budućnost. Molim, da se u tom nenazrieva kakov odpor, već jedino obzir na faktične okolnosti; a ja sam uvieren, da kada bi nas niekolicina i pristala na nepromienjeni školski pravopis ovaj nebi steko pobiedu.

Kada bi indi Vaša preuzvišenost na to pristala, da se nas niekoliko sastane posvema privatno te da sastavimo osnovu, na kojoj i kojom bi se škola izmirila s vanjskim životom, te da po ovoj osnovi visoka dvorska oblast modificira svoju naredbu, i jedinstvo bi se postiglo kod Srbalja s њ, dočim sam ja sam vidio mnoge pisati něgov, vrěmena itd. kao kod Srbalja кпшень itd.

Reformatori naši tim su si neumrlu stekli zaslugu, što su uveli i učvrstili jedinstvo u *grafički* dio pravopisa našega; jer to spada u jezikoslovni (a ne grafički) dio: jeda li se ima pred *r* pisati *e* ili *ne*? je da li se њ ima razvarati u *ie* i *je* ili *ne*? itd. U grafičkom pravopisu svi smo složni; tudier je prvobitni temelj ostao – neima nikakova razdora.

Nu sa napredkom jezikoslovja učinile su se promiene u česti jezikoslovnoj pravopisa, a to se opazuje u svih naroda.

Vaša preuzvišenost! ja toga nepišem, da učim, jer je i Vaša preuzvišenost te faze proživila. Nu trebalo mi tudier taj faktum konstatovati. Ja nisam ništa ovdje sudjelovao; mi smo mladji došli na gotovu stvar. Od godine naime 1852–4 i sliedećih Šulkov pravopis takov je mah preoteo, da se je bok stavio starijemu, akoprem ovaj bude po ministru Thunu¹⁷ u škole uveden. Neznam kako je to bivalo; ali to stoji, da sve skoro knjige, svi časopisi, koji počese od one dobe izlaziti, pisani su ovim novijim pravopisom. Naši bolji književnici usriedotočili su se u arhivu i »Nevenu«, a prvi je god. 1851 već izpustio mukli *e*, te već god. 1854 razvarao *ě*; dočim drugi poprmi odmah Šulkov pravopis, čim njegova obrana u njegovu prilogu izijde. Taj pravopis širio se je tako, da na skoro mal ne obćenitim postade, pa nitko znajuć da mu je isti grafički temelj nije u njem nazrievao razdora i nesloge. K tomu imalo je mnogo pripomoći, što je izda-

¹⁷ Grof Leo Thun, ministar prosvjete i školstva u austrijskoj vladi 50-ih godina XIX. stoljeća.

vanje hrvatskih školskih knjiga, osobito u srednjih učilištih, obustavilo, pokle bijaše uveden njemački jezik.

Faktum je dakle, da je Šulkov pravopis skoro posvema iztisnuo školskoga i da mlađji književnici odgojiše se u toj atmosferi. Ja n.p. od kada nešto pišem, pisao sam uvijek tim pravopisom.

Kada je prije dvie godine visoka kr. dvorska kancelarija izvolila izdati naredbu, da se u školi ima upotrebljavati po Thunu naloženi pravopis, prem su mnogi žalili, što se visoka oblast nije ogleđala na sbivše se medju tim promjene, te je zasegla u tom obziru nekoliko godina natrag, mislili su ipak da to ona čini radi uvedenih jurve¹⁸ školskih knjiga i da prisnuje ondje napredak, gdje bijaše njemštinom prekinut; ali su se nadali, da će ista visoka oblast svoju i onako *privremenu* naredbu modificirati prema zavladavšim okolnostim i faktičnim promienam, čim se njezina pozornost na nje svrati. U toj nadi podupiralo je rodoljube pouzdanje u bistar um onoga muža,¹⁹ koj stoji na čelu oblasti dvorske.

U takovih okolnostih pomolio se je »Književnik«. Uredništvo »Književnika« imalo je pred sobom pravopis, kojim se služe svi listovi hrvatski u trojednoj kraljevini, kojim od više godina pišu skoro svi pisci, koj je zavladao u privatnom životu – imalo je s druge strane pred sobom pravopis propisan za školu. Kada bi uredništvo poprimilo bilo taj pravopis bilo bi se odaljilo od faktično zavladavšega pravopisa, a nebi imalo nikakove temeljite nade, da bi tim bilo steklo pobjedu školskomu. Što se dakle moglo ino činiti, nego da se faktičnosti pokori, tim više, čim »Književnik« je namijenjen izobraženoj česti našega naroda, te se uredništvo nije moglo bojati, da će razdor uzpiriti, i čim je ono mislilo, da će uprav tim pozornost oblasti svratiti na faktično stanje toga pitanja. Po mojem mnenju, u kojem me potvrđjavaju najučćeniji muževi, »Književnik« je do sada dostojanstvenim korakom popošao²⁰; a prestati će u ovaj par izlaziti, čim se uvjerim, da nije dobrim okom gledan s one strane, kojoj sam u mnogom obziru obvezan.²¹

Toliko sam mislio ovdje navesti, da se razbistri odnošaj »Književnika« naprama jednomu i drugomu pravopisu.

Vaša preuzvišenost oprostiti će mi, što u tom pitanju napred idem i dozvoliti će mi da budem posvema izkren; mislim bo; da sam dužan biti iskrenim i naprama rodoljubnoj osobi i naprama uzvišenom položaju preuzvišenosti Vaše.

Prije svega osviedočen sam, da naredbom visoke kr. dvorske kancelarije o jedinstvu pravopisnom služi za temelj misao o jedinstvenosti narodne literature, dakle misao toli plemenita. Mi svi ovu misao ponjamo²² i cienimo, te ona

¹⁸ Jurve – već.

¹⁹ Ivana Mažuranića.

²⁰ Popošao – koraćao.

²¹ Rački vjerojatno misli na dakovačkog i bosansko-srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1815.–1905.), svojeg prijatelja i podržavatelja.

²² Ponjati – razumjeti.

neima i nemože imati protivnika. Nu budi nam dozvoljeno misliti kojim načinom i putem dalo bi se najjasnije to jedinstvo u pravopisu izvesti.

Nenapominjajući onoga dvojbenoga stanja, u kom je u nas služben svijet naprama školskom pravopisu, kako već gore reko: faktično postoje dva pravopisa, prem osnovana na jednakom grafičkom temelju, t.j. Školski i Šulkov. Ovaj posljednji u knjizi izvan škole, onaj u školi.

Za jedinstvo dakle, kaže se, ili se ima škola pokoriti životu ili život školi. Škola nemože se pokoriti životu već radi uvedenih knjiga, radi uvedena toga pravopisa u škole ne samo u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji, nego i krajini, u Dalmaciji i Ugarskoj, dakle u takovih pokrajinah, na koje neproteže se vlast hrvatske dvorske kancelarije. Na taj prigovor usudjujem se posve iskreno odgovoriti: da u knjigah uvedenih za Thuna u rečene nehrvatske pokrajine nenalazim nikakova jemstva za narodno jedinstvo i za jedinstveni napredak u književnosti. Evo kako! U Ugarskoj, krajini i Dalmaciji uveden je hrvatski jezik samo u pučke učione – i to većinom u same trivijalke. Nu ugarsko namiest. vieće, u koga djelokrug po starom ustavu spada propisati i uvadjeti školske knjige, u koliko mi je poznato, odciepilo se je poslić god. 1860 od Bečke naklade školskih knjiga; te jih za Ugarsku štampa u Budimu kano i nekada. Ono je god. 1861 dalo za Ugarske Hrvate tiskati u istoj štamparni čitanke bez obzira na sadržaj hrvatskih Thunovih čitankah, a takove najdoh prošle godine u Rumi i onom djelu Sreima, koj spadaše pod vojvodstvo.²³ S toga zabranili te knjige ustmeno, a namj. vieće izdalo je naredbu, te naložilo, da se i tamo uvedu naše knjige. Ako ugarske oblasti budu ikoliko starale se za prosvietu hrvatskoga naroda ugarskoga; po mojem mnienju glede na knjige školske obzirat će se na Hrvatsku, te kakav bude ovdje pravopis bit će i ondje – u protivnom slučaju tamošnje Hrvate neće od magjarizacije spasiti Thunove knjige, koje ugarske oblasti po pravu sebi pripadajućem mogu iz svojih učiona iztisnuti, kada jim je volja. Prošle godine glasovalo se je, da su u Medjimurju u školu uvedene knjige Budimske sa starim pravopisom – neznam u koliko je to istina; ali mislim, da se nedade tajiti, da nebudu li se ugarske oblasti obazirale na moralnu snagu u Hrvatskoj, ništa jih nesmieta uvadjeti u svoje hrvatske učione ovakove ili onakove knjige.

Dalmacija je pod oblasti državnoga ministarstva. U njezinih srednjih učilištih hrvatskomu jeziku žalibože neima traga, osim slovnice i čitanka; nu slovnica je uvedena ona, koju Danilo²⁴ sastavi, a čitanke morale su se uvesti naše, jer inih i neima. Kada bi se u tamošnjih srednjih učilištih našem jeziku šire polje odredilo, uvjeren sam, da bi se naše knjige uvele već iz nužde, jer drugih neima. Bile ove knjige pisane vlasti bi se dala prilika, da privremeni propis onako izpravi. Inače bez svakoga kompromisa strah me je, mogla bi

²³ Rumski i iločki kotar pripali su potkraj 1849. novoosnovanoj krunovini Vojvodini srpskoj i Tamiškom Banatu. Vojvodina je ukinuta potkraj 1860., a dva su kotara vraćeni Hrvatskoj.

²⁴ Ivan Danilo (1830.–1895.) – dalmatinski svećenik, političar i učitelj hrvatskog jezika na zadarskoj gimnaziji od 1854.

nastati »interstitia litteraria«; jer mi se s jedne strane nećemo moći oprijeti vanjskoj bujici, a s druge strane nesmiemo i nećemo htjeti opirati se višoj naredbi, prem smo uvijek mislili, da ova neizključuje slobodna izražavanja znanstvena.

Ako bi se Vaša preuzvišenost slagala sa ovim predlogom, neka izvoli obavijestiti me putem g. perovodja Jurkovića.²⁵ Gosp. direktor Mažuranić,²⁶ s kojim sam govorio o takovu kompromisu, činio mi se je odobravati ga. Ako li pako odluči neodstupiti ni za vlas od rečene naredbe, mi joj se nećemo ni nemožemo opirati, te ćemo ju u školi izvršivati, izvana pako nikako nepriečiti i gledati: je li moguće, da iz škole izstisne se vanjski život t.j. da škola zavlada vanjskim okolnost[i]mi.

Držao sam za dužnost ovoliko napisati i pismom podastrieti svoje mnijenje Vašoj preuzvišenosti i kano svomu poglavaru i kano proslavljenomu piscu; te samo želim i prosim, da Vaša preuzvišenost izvoli te redke svojim razborim i pronicavim duhom ocieniti; a ja mislim, da izkrenost prama poglavarom je najkrasniji znak štovanja.

Pisao sam po nalogu preuzv. biskupu,²⁷ da bi u Rim krenuo put Beča; nu upravo danas dobio sam brzogovnu viest od njega iz Broda, da je krenuo put Zagreba. Moje pismo nije ga moglo stići u Djakovu.

Izručujuć se u zaštitu Vašoj preuzvišenosti ostajem
U Zagrebu 22 List. 1864 prepokorni *Franjo Rački*

III.

Franjo Rački traži od kancelara Ivana Mažuranića da mu se ostavi nadzor nad srednjim, a ne pučkim školama u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, zbog osobnih razloga i obzira prema Pravoslavnoj crkvi.

Zagreb, 10. travnja 1865.

*Preuzvišeni gospodine!*²⁸

Kada se visokim oblastim svidilo, da se predloži drugi školski nadzornik, i kada takovim bijaše imenovan dvorski perovodja J. Jurković, ako ikomu a doista meni bijaše milo. Jer tiem mi je i posao lahkoćen, prem sam ga po mogućnosti i sam do sada – u koliko mi kažu – s uspiehom obavljao, i naše škole stekle su u novom nadzorniku vrstnoga poglavara i rukovodju.

²⁵ Janko Jurković (1827.–1889.) – učitelj i književnik. Perovoda Hrvatske dvorske kancelarije 1862.–1865., a od tada drugi (uz Račkoga) školski nadzornik za civilnu Hrvatsku i Slavoniju.

²⁶ Antun Mažuranić (1805.–1888.) – brat I. Mažuranića. U ovo vrijeme ravnatelj hrvatske gimnazije u Rijeci.

²⁷ Strossmayeru.

²⁸ NSB, KIM, R 5844/b-3.

Ja sam držao, da će imenovanjem drugoga nadzornika meni pripasti nadzor srednjih učilišta; u tom uvjerenju utvrđivalo me je i to: što mi se govorilo, da će se drugi nadzornik školski ponajviše imenovati radi toga, da on *kao svjetski čovjek* može rukovoditi i nadzirati učione grčko-istočne vjeroispovijesti, dočim konzistorijam grčko-iztočnim nije po čudi, da katolički svetjenik *makav* upliv imade u njihove učione.

S toga začudih se, kada poslije imenovanja Jurkovićeve dočuh ovuda govoriti, da se o tom kod kancelarije radi, da Jurković preuzme srednje a ja pučke učione.

Preuzvišeni gospodine! usudjujem se navesti razloge, s kojih bih želio, da se meni ostave srednja učilišta, ko što se kano starijemu pristojalo: a) meni se nikako neće dopustiti miešati se niti u didaktičko-pedagogičku stranu grčko-iztočnih učionah; jer i sada oduzele su mi se posvema iz ruke, a nadziranju neima ni spomena. Ako pako želimo, da se taj dio našega naroda izobraženošću ikoliko k nam primakne, neobhodno je potrebito, da budu one pod nadziranjem jednoga te istoga organa. Osim toga, ako te učione nebudu imale kr. nadzornika kod namjest. vieća, u osobi, koja konzistorijam nije tako zazorna, kako je kanonik katolički, to neće tako zvani Srblji tako dugo mirovati, dok jim se neimenuje poseban nadzornik kod istoga kr. vieća, što bi ja za nesreću iz više razloga smatrao. Sve to može se izbeći, ako se Jurkoviću povjeri uprava ili nadzor svih pučkih učionah bez razlike na crkvu. – Ovo je stvarni razlog; osim koga imam i osobnih ili bolje stvarno-osobnih; najme

b) buduć se već jednom mislilo razdijeliti nadzorništvo, kada bi mi se povjerila srednja učilišta, preostalo bi mi više vremena za književne radnje; a Vaša preuzvišenost neka bude uvjerena, ako ono nekoliko ljudih prestane raditi na književnom polju, usahnuti će nam knjiga, i onako slaba, posvema. Mene i sada ta dojakošnja kakova takova radnja mnogo požrtvovanja stoji, a neznam neće li me u ovih neugodnih okolnostih i zdravja stati. Ja ću u ostalom božjom pomoćju, dok se dade, nepomično uztrajati. Ovih danah dotiskan je stari glagoljski spomenik sa dugim uvodom, te ću ga s dozvolom Vašoj preuzvišenosti priposlati. Kada bi imao više vremena, radio bih još više nezanemareć svojih službenih poslovah. Napokon

c) sve je ovdje toga mnijenja, da će se meni ostaviti srednja učilišta, te si nitko nebi umio razloga naći, zašto da toga nebude. Ja sam uvjeren, da će Jurković, kojim osim toga krepčiji jest od mene za seoska putovanja i vozikanje na kolih, vrstno nadzirati pučke učione.

S toga usudjujem se zamoliti Vašu preuzvišenost, da ko što bi i pravedno bilo meni kao prvomu nadzorniku ostanu srednja učilišta, a da se Jurkoviću povjere pučke učione. Ako bi možebit, kako se plašim, ta stvar za mene nepovoljno već riješena bila, molim Vašu preuzvišenost, da uvaživ navedene razloge takovu naredbu, koja je samo upravne naravi preinačiti blagoizvoli. Scienim, da ako se je tudier možebit i nastavno vieće umiešalo, njegovo mnijenje nije podobno uticati u riešenja visoke dvorske oblasti i u odluke Vaše preuzvišenosti.

Izručujuć se u blagohotnost Vaše preuzvišenosti ostajem
U Zagrebu 10 Travnja 1865 prepokorni *Franjo Rački*

IV

Franjo Rački traži od bana Ivana Mažuranića da kriterij za biranje sveučilišnih profesora na Zagrebačkom sveučilištu bude kvaliteta istraživačkog rada, a ne politička uvjerenja.

[Zagreb] 31. ožujka 1874.

*Preuzvišeni gospodine!*²⁹

Neznajući, bi li mi mogli uz svoje poslove dopustiti toliko vremena, da vam ustmeno razložim, držim se za dužnost poslužiti se ovim pismenim putem.

Sjećati ćete se, preuzvišeni gospodine, da sam upravo ja u sveučilišnoj povjerenstvenoj sjednici preporučio bio, da se prva tri profesora za svaki fakultet imenuju bez natječaja, *ako* visoka vlada nadje toliko strukovnjaka *dobra* imena, jer bi se tiem vrieme prikratilo, pa i dobar utisak proizveo, o kojem veoma mnogo visi.

Načelnik odjela za bogoštovje i nastavu jednom je sa mnom mimogred razgovarao o kandidatih za profesorske stolice bogoslovnoga i mudroslovnoga³⁰ fakulteta. Ja sam mu njeke kandidate naznačio, njekim pače i sam pisao, prem nisam od nikoga ovlašćen bio, ako ne od rodoljubja i vruće želje, da naše sveučilište već u prvom početku³¹ dobro ime steče. Pregovori s Jagićem,³² žali bože, razbiše se; a on, kako bar meni piše, baca krivnju na način, kojim su ovi pregovori zametnuti. Ja tiem ne izpričavam Jagića, jer, kano što mu ovih dana očitovah pismeno, imao bi on preći prieko forme, samo da se stvar spasi. Medju tiem možebit će se popraviti, što je u tom pokvareno, a čujem, da je vaša preuzvišenost sama shodne korake učinila.

Nu drugo je, što me zabunjuje. čujem, a to se iz razpisana natječaja takodjer izvodi, da je vam, preuzvišeni gospodine! u onoj trojici, koji bi se imali bez natječaja za pravoslavni fakultet imenovati, preporučen takodjer dr. Brestjenski³³ a prof. dr. Matković³⁴ sasvim izpušten. Ja sam načelniku za bogoštovje i nastavu preporučio bio, da se prof. Matković na svaki način imenuje, osim ako bi se našao još vredniji. Mislio sam, da bi se ovdje učinila kombinacija, koja je i na drugih velikih sveučilištih običajna, da naime jedan profesor predaje srodne predmete u dva fakulteta. Tako n.p. upravo ovih dana čitam da prof. Momsen predaje na berlinskom sveučilištu rimsko pravo u pravoslavnom a rimsku poviest u mudroslovnom fakultetu. čuveni statističar Oettinger predaje

²⁹ NSB, KIM, R 5844/b-4.

³⁰ Mudroslovlje – filozofija.

³¹ Zagrebačko je sveučilište otvoreno u listopadu 1874.

³² Vatroslav Jagić (1838.–1923.) – hrvatski filolog i jedna od najistaknutijih svjetskih slavista.

³³ Šandor Bresztyenszky (1843.–1904.) – profesor građanskog postupka i hrvatsko-ugarskog privatnog prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu 1869.–1894.

³⁴ Petar Matković (1830.–1898.) – tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 1867.; prvi profesor geografije na Zagrebačkom sveučilištu 1883.–1893.

na derptskom univerzitetu statistiku u filozofskom a jedan bogoslovni predmet u bogoslovnom fakultetu. Ja sam dakle preporučao, da se takova kombinacija učini i s prof. Matkovićem t.j. da se on imenuje za profesora statistike, koju bi predavao na juridičkom fakultetu; i geografije ili hist. geogr. hrpe (?), koju bi predavao na filozofičkom fakultetu, kada po našoj osnovi statistika ni je uvršćena među predmete filozofskoga fakulteta, u koj inače po naravi svojoj spada. Prof. Matković priznan je i izvan naše domovine kano strukovnjak u statistici i zemljopisu, a za prvi predmet nemože se bolji ni naći.

Naprotiv prof. Brestjenski ne ima druge zasluge, nego što je bio tajnik i pouzdanik bar. Raucha,³⁵ te po njem na profesorsku stolicu u pravoslavnoj akademiji posadjen. Na književnom polju ni je se odlikovao ničim, osim ako će se to uzeti u račun, što u kućnom glumištu bar. Raucha sudjeluje u njemačkom jeziku i što je jednom »placetum regium« u »Nar. Novinah« branio. Molim vas, preuzv. gospodine! ne uzmite ove rieči za kakovu antipatiju naprama dru Breštjenskom; ja sam s njim samo dva tri puta u životu u kratko razgovarao. Pače, ja mu želim profesuru, ako si ju sam želi i ako bude više ljubavi naprama knjizi pokazivao. ali mislim, da si on sam nebi smio usvajati onu odličnu čast, da bude među ona tri odabranika. Žali bože, do sada se dosta bezbrižno postupalo kod popunjenja učiteljskih stolica na pravoslavnoj akademiji; te se s toga sbilo, da se profesori nisu mnogo razbijali glave oko naučnoga obradivanja svojega predmeta.

Usudjujem se preporučiti vašoj preuzvišenosti ove opazke prije nego li se predlog za imenovanje trojice podastrie.

Natječaj je razpisan. Proti tomu ne ima se ništa, prem se taj put malo ne svuda zapustio. Ali usporedive trebalo bi se staviti u sporazumljenje sa strukovnjaci, pače bilo bi potrebito uputiti se u Gradac, Beč i Prag, ne bi li se zadobio koj Slovenac i Čeh, koj bi se u neki rok imao naučiti hrvatski. Ovdje i ondje može bit bi se badava kucalo, ali drugdje s uspjehom. Tako stvaraju sveučilišta drugi od našega veći narodi.

Vaše preuzvišenosti
dne 31. ožujka 1874 pokoran sluga
Fr. Rački

S U M M A R Y

FOUR LETTERS OF FRANJO RAČKI TO IVAN MAŽURANIĆ BETWEEN 1863 AND 1874

The author presents four letters of Croatian historian, priest and politician written to the Croatian Chancellor and ban Ivan Mažuranić in the period between 1863 and 1874. The letters problematize the questions on primary and secondary schooling in the civil Croatia and Slavonia, the use of orthography in Croatian schools and literature, and appointments of professors at the University.

³⁵ Levin Rauch (1819.–1890.) – banski namjesnik 1867.–1868. i ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1868.–1871. Progonio je Narodnu stranku, kojoj je pripadao i Rački.